

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Garkú. 1. Az EtSz.-ban olvasható: „*gárd* [Mtsz., SzamSz. — Ragozva: *gárdot*, *gárdja*. — Tájszó., adatok a XIX. sz. utolsó negyedéből Szatmár m.-ből, az Alföldről és Segesvárról l. Mtsz., SzamSz.] ’crepido putei, cinctura, de holzerne einfassung des schöpfbrunnens, a kút korlátja, kávája, kerítése’. — Származék, összetétel: *gárdolat* [SzamSz.] ua.; *kútgárd* [vö. *kutgárd* SzamSz. Az előtag: *kút* ’puteus, der brunnen’] ua.; *gárdoz* [KELB.³ (MEST.) ’verzimmern, ácsol’ [Új bek.] SZINNYEI J.: Nyr. XXII. 491 (ismétli MARIÁNOVICS M.: Nyr. XLVI. 183) szerint < oláh *gard* ’flechtwerk, zaun aus zweigen, sövény, kerítés’ TIKTIN, GHETIE. Az oláh szó vagy < szláv, l. TIKTIN, vagy alb. l. Nyr. XLVI. 183. — Oláhból: kisor. *hard* ’a rekesztő halászatnál: vejsze, nád-fal, vízi sövény stb.’ HRINCÝ. (a kisor. szóról l. TAMÁS L.: AEO. II. 317—318) | szerb *gárda* ’sepi-mentum capiendo husoni, ein zaunwerk in der Donau zum hausenfange’ VUK⁴, MIKL. EtWb. *gor-dŭ* a. Máskép a magy. *gárd*-ról l. a *gárgya* c.-ben (téves kikövetkeztetés, elvonás a *gárgya*: **gárd-já*-ból).” Az EtSz. következő címszava — „*Gárd* [CSÁNKI I. 207, CZF. — Első adat 1280-ból. [É. í. t.]” az Abaúj megyei helynévvel foglalkozik, DRĀGANŪRA és KNEIŽSĀRA támaszkodva megá-lapítja, hogy az eredet tisztázatlan.

A SzT.-ban e szó szintén megvan: „**garkő** ’?’ 1667: Az Olt vizében is senki szikany{n} al és kappagatóval vagy maszlaggal halászni ne merészellyen maga jószágán kívül; egyéb formán *garkűvel*, habval^a halászhasson, három forint büntetés alatt [Szenttamás Cs {= Csík megye}; SzO {= Székely oklevéltár} VI, 316. — ^aA közlésben így!]. {Új bekezdés köv.} A címszóval kapcsolo-

latban az EtSz. is — ez idézet felhasználásával — így nyilatkozik: Eredete, jelentése ismeretlen.” — A *kappagató* szócikke: „halászó-eszköz; unealtă de pescuit; Fischergerät. 1667: Az Olt vizében is senki szikanynyal és kappagatóval [stb.]” — A *maszlag* szócikkének ide vonatkozó része: „2. halméreg; mászag; Fischgift. [...] 1667: Az Olt vizében is senki szikanynyal {sic!} és kappagatóval vagy maszlaggal [stb.]” (A *szikany* egyelőre nem kereshető a SzT.-ban, ugyanis tizenegy kötet van kiadva R—Száj-ig [jelenleg: 2003-ban].)

2. Mindehhez a TESz.-ben ez található (a *gárgya* a.): „**gárd 1799:** »[Lapponice] Gardot. Se-pire. Kertelni. Hinc kut *Gárgya*, kut kertje. Margo eminens, qui puteum defendit« (Gyarmathi S.: Affinitas 368: NSz.); 1872: ? »a kút *gárgyán*« (MTsz.); 1880: *gárd* (Nyr. 9: 44). **J: 1799:** ’kútkáva Brunnenkasten, Brunnengeländer’ [...]”. „[...] 1. A *gárd* román eredetű; vö. rom. *gard* ’kerítés, sövény; gát mint sporteszköz’. [...] A szb.-hv. N. *gârda* ’vizafogó szégye’, ukr. N. *gard* ’halfogó rekeszték’ a románból való. E magyarázat szerint a m. *gárgya* ragszilárdulással jött létre a *kútgárdja* összetételből. — [...]” (Egyébként a TESz. a *garád* szócikkében írja, hogy az OklSz.-ban lévő *garagya*, *Gragya* ’halfogó rekeszték’ nem magyar, hanem horvát szó.) — Vö. EWUng.: *gárgya*; SzT. *gárgya*, *gárda*; *kútgárgya*; ÚMTsz.: *kútgárgya*.

BAKOS FERENC a ’kútkáva’ jelentésű *gárd* és *gárgya* szavakról írva elmondja: „[...] a TESz. elsőnek közölt *gargiajat* {o: *gardaiat*} [...] az eredetileg birtokjeles, de alanyesetté vált változatnak újabb, kétszeres birtokjeles alakja, az egészen késői *gard* viszont a birtokjel elvonásával jött létre” (*Gárgya*: MNy. 1971: 69). Egyébként a TESz. elsőként közölt adata 1636-ból, a *gárd* 1880-ból való (Nyr. 1880: 44). BAKOS szerint „[...] a *gárgya* román eredete nem lehet kérdéses. Később a román szó egy származékát is átvettük, mégpedig két egymástól független alkalommal: román *gărduş* ’vesszőfonat’ > magyar *gerdus* ’ékalakú kőrekeszték halfogáshoz’ [...] ~ magyar *gárdus* ’kútoldalt összetartó fakapocs’ [...] A román *gard* eredeti jelentése ’sövény, vesszőfonadék’, de bármilyen anyagból, így deszkából készült ’kerítés, korlát’ is” (uo.).

Az ÚMTsz. mutatja, hogy valóban sok mindenből készítettek *grád*-nak nevezett kerítést: „*grád* (Kk.halás 1644: 136) felhányt földből, vályogból, trágyából, gallyakból, venyigéből v. élő sövényből álló kerítés” (*garád* a.), ugyanezt a jelentésleírást kapta a *gërágya* is (*garágya* a.).

A SzT.-ban „1837: kut *gárdja* felállítása kapcsokkal” adat van (*gárgya*, *gárda* a.), ez lehet **kútgárgya* összetétel, de éppenséggel visszavezethető **a kút gárd + ja* szerkezetre is, utóbbi esetben a *gárd* szóalak megléte is feltételezhető. Az egymás mellé kerülő *d + j* mássalhangzók a XIV. század vége felé, sőt a XV. században olvadtak egybe. Minthogy a *gárd* első előfordulása a XVII. századból való, lehetséges ez az összeolvadás, de az is, hogy az ekkorból ismeretes *gárd* nem a régi, hanem egy újabb átvétel, hiszen lehetséges egy-egy szó többszöri átvétele is. Vannak afféle adatok is a szóról, amelyekben az eredeti, román szóvégi *d* megmaradt a jövenyszóban: „1586: Daud Janos viszen 14 eokreon egy kwt keo *Gardat*” (*Kút-kögárda* a.). A SzT.-ban található ’gát’ jelentésű *gárda*: „4. gát; stävilar, zăgaz; Damm. 1689: oly nagy árvizek löttek szerte-szélllyel az országban, ...hogy kevés tónak az gátja állotta meg az ki el nem szakadt; mezőségen még az malmokat is hirtelen el nem szakasztott, vigyázás lévén reá, hogy félvén az víztül, elvágták az kárgyát^a és oly helyt is igen megszagatta [VassGy, 79. — ^aA kiadó jegyzete: »Így; értsd, *gárgyát*«]” (*gárgya*, *gárda* a.).

3. A *garkü*-ben, ha összetétel — akár korábbi, akár későbbi átvétel a *gard* alakú szó — az előtag más aligha lehet, mint a *gard*. Az összetétel határán a *d* hang kies(het)ett: *gard + kü* > *garkü*, s az utótag nyilván *kü* ~ *kő*, minthogy az összetétel előtagja ’kerítés, gát; (vmit) elterelő építmény’ jelentésben van. S maga a *garkő* egésze ’(vmit) elkerítő ~ elterelő kőépítmény’, ’rekesztékkő’ vagy ’(vmit) megtartó ~ összetartó kőépítmény’, ’gátolatkő’ jelentésű lehet. Az OklSz.-ban is van olyan összetétel, amelynek utótagja az építmény anyagát nevezi meg: „1498: Aliquod lignum quod vulgariter *Gardafa* dicitur *gárdafa*” (*gárda-fa* a.). (Ezt BAKOS is idézi, ám *Gardaffá*-nak

írva.) Az ÚMTsz.-ben *garágyafal*, *garágyató*, sőt *garágyakerítés* (cím)szó is található, tehát nem egyedi a **gar(d)kő*. Van a SzT.-ban egy *sorfa* szó, amely ’fasor’-t jelent — erre MOKÁNY SÁNDOR hívta fel a figyelmet —, tehát az ilyen sorrendű (*sor + fa*) összetétel sem egyedülálló megoldás. BAKOS idéz egy 1666-ból származó adatot: „egy eleven kut keövel fel rakva, fen fabol gardolassa” (i. h.), amely mutatja, hogy a *gárd* képzőbokkal is el volt látható, vagyis meghonosodva élt előfordulásának nyelvhasználatában. BAKOS FERENC az alapszó átvételének indokoltságát látja abban, hogy *-l* és *-z* képzősen is megjelennek a magyarban egyes román szavak, egyik példája a *gárgyáz ~ gárdáz ~ gárdol[at]* (A magyar szókészlet román elemeinek története. Akadémiai K., Bp., 1982. 80).

Ezt a halászati móddal kapcsolatos értelmezést HERMAN OTTÓ leírása igazolja: „[...] bocskorvarsánál az úgynevezett *vészlés*, mely a víz fenekére és a *r e k e s z t ő k ő r a k á s o k* vagy a czége karjai közé kerül s egyfelől arra való, hogy *k ö v e k k e l* megrakva a szerszámot helyt tartsa, másfelől arra is, hogy lejtősen beállítva, a víz sodrát szaporítsa s így a halat erővel is a tömlöczbe ragadhassa. [Új bekezdés köv.] Ez a rekesztés kizárólagosan patakokban dívik. [...] A patakon dívó rekesztő halászatnak, kivált a székelységnél szerte dívó neme a *duga* [...], mely abból áll, hogy a halászberek olyan helyeken, a hol a talajalakulás megengedi, felül s az anyamederből kiindulva, mellékárkot vagy medret ásnak [...], természetesen meghagyván egy kellő gátat, hogy a víz egyelőre be ne tódulhasson. [...] az új medret bevezetik az anyamederbe [...]. A midőn ez készen van, visszamennek a kiinduló ponthoz s az úgynevezett eldugáshoz látnak, mely abban áll, hogy [...] előbb *k ö v e k b ő l* emelnek gátat s ez utóbbit gyepvel tömörítik, mire a víz természetesen [...] az új árokba tér, az anyamederben [...] pedig elfogy s így az ott tartózkodó pisztráng és pérhal, ingola és botos kölönte könnyen felszedhető” (HERMAN, HalK. 1: 232 — a ritkítások tőlem valók: B. L.).

Aki „egyéb formán garküvel, habval” halászik, föltehetőleg a HERMAN OTTÓ-leírásnak megfelelő módon jut halzsákmányhoz. Vizafogó rekesztéssel, azaz szégyével vagy cégével már HERMAN sem találkozott, későbbi eszközhasználat a hegyi patakokon zömében kőből készített V alakú gát, az ún. székely cége, amelynek csúcsánál lévő nyílásába helyeztek bocskorvarsát, s belezavarták a halakat; vö. SZILÁGYI MIKLÓS, Halászat. In: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA főszerk., Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Akadémiai K., Bp., [2001.] 158. Az efféle gátnak, rekesztéknek, sövénynek, kerítésnek lehetett *garkü* a neve a ’(vmit) elkerítő ~ elterelő kőépítmény’, ’rekesztékkő’ vagy ’(vmit) megtartó ~ összetartó kőépítmény’, ’gátolatkozó’ jelentésben. S ha így volt, e jelentés magyarázza, miért említődik az, hogy a deliquens „*habval* halászhasson, három forint büntetés alatt”, hiszen a habos, hullámos, zavaros víz alkalmas volt a halak varsába zavarására, mert nem látták, mi van, mi történik a felszínen; vö. HERMAN, HalK. 2: 790. KERTÉSZ MANÓ (Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Helikon K., h. n., é. n. [1985.²]) is idéz néhány régi szokásmondást — Kisviczay Pétertől, Kassai Józseftől, Dugonics Andrástól a zavaros vízben való halászás előnyéről.

BÜKY LÁSZLÓ